

УДК 025 (477)

І. О. ДАВИДОВА,
О. Ю. МАР'ІНА

КАФЕДРА БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ: ДО ЮВІЛЕЮ ХАРКІВСЬКИХ БІБЛІОТЕКОЗНАВЦІВ

Розглянута історія становлення і розвитку однієї з провідних кафедр факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури — кафедри бібліотекознавства та соціальних комунікацій

Ключові слова: історія українського бібліотекознавства, кафедра бібліотекознавства та соціальних комунікацій Харківської державної академії культури, історія кафедри бібліотекознавства Харківського державного інституту культури

Рассмотрена история становления и развития одной из ведущих кафедр факультета библиотековедения и информатики Харьковской государственной академии культуры — кафедры библиотековедения и социальных коммуникаций

Ключевые слова: история украинского библиотековедения, кафедра библиотековедения и социальных коммуникаций Харьковской государственной академии культуры, история кафедры библиотековедения Харьковского государственного института культуры

This paper devoted to the the history of formation and development one of the leading departments of the faculty of library and information science Kharkiv State Academy of Culture — Department of Library Science and Social Communications.

Keywords: history of ukrainian library science, department of library science and social communication of the Kharkiv State Academy of Culture, history department library of Kharkiv State Institute of Culture.

Ювілей факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури, широковідомого в Україні та за її межами, спонукає до роздумів над історичними етапами становлення та розвитку однієї з провідних кафедр факультету — кафедри бібліотекознавства та соціальних комунікацій. Славетний ювілей на початку третього тисячоліття кафедра зустріла розгортанням потужного наукового напрямку — соціальні комунікації, до розробки якого нині долучилися всі члени кафедри — професорський склад, доценти, викладачі, докторанти, аспіранти, магістри. Досягнення цього результату стало можливим лише за умови шанобливого ставлення до кращих надбань наших попередників та плідної багаторічної роботи харківських бібліотекознавців у межах своєї викладацької і наукової діяльності.

Метою статті є висвітлити історію становлення та розвитку однієї з провідних кафедр факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури (ХДАК) — кафедри бібліотекознавства та соціальних комунікацій, визначити її внесок у розвиток вітчизняної бібліотечної науки і практики.

Окремі питання розвитку харківської школи бібліотекознавства висвітлені на сторінках наукових праць Н. М. Березюк, Г. М. Брагіної, С. І. Волкової, З. В. Гімалдінової, Р. Б. Гуревич, Р. А. Драгана, І. Я. Каганова, Н. М. Кушнарєнко, Т. П. Самійленко, Т. О. Скрипник. В їх працях досліджені окремі періоди історії кафедри бібліотекознавства, розглянута діяльність науковців, що розробляли теоретичні питання бібліотечної справи. Найґрунтовнішими працями, що висвітлюють історію кафедри бібліотекознавства як однієї з провідних кафедр ХДАК, що значною мірою сприяла розвитку бібліотечної справи в Україні, є статті Н. М. Березюк, С. І. Волкової, Т. П. Самійленко [1, 2, 7, 8].

Історія кафедри бібліотекознавства розпочинається з відкриттям у 1921 р. Харківського інституту народної освіти із факультетами професійної освіти та соціального виховання й політосвіти, який у 1929 р. був реорганізований у Харківський інститут народної освіти (ХІНО). Для викладання бібліотекознавства в ньому Наркомос УРСР рекомендував Надію Яківну Фрідьєву — відомого на той час організатора і дослідника бібліотечної справи, яка працювала керівником кабінету бібліотекознавства та бібліотечного об'єднання при Публічній бібліотеці ім. РКП(б) (нині Національна парламентська бібліотека України) і приділяла значну увагу підготовці та перепідготовці бібліотечних кадрів.

Очоливши факультет політосвіти в 1928 р., саме Надія Яківна організувала першу в Україні кафедру бібліотекознавства, якою успішно керувала з 1931 до 1934 рр., виконуючи обов'язки професора. Досвід роботи на бібліотечних курсах у Томську, Уфі, Києві допоміг Н. Я. Фрідьєвій у розробці навчальних планів, програм та методичних вказівок. Надія Яківна багато сил віддавала бібліотечній діяльності, брала активну участь майже в усіх союзних і республіканських нарадах та конференціях, присвячених питанням бібліотечної освіти, публікувалася на сторінках спеціальної преси. В 1935 р. змушена була залишити викладацьку роботу у зв'язку зі звинуваченнями в українському буржуазному націоналізмі [7].

Починаючи з 30-х рр. ХХ ст., основним завданням викладачів та співробітників кафедри бібліотекознавства були наукова робота й підготовка кадрів для бібліотечної галузі. У 1931 р. інститут розпочав підготовку науково-дослідницьких кадрів в аспірантурі зі спеціальностей: методика роботи з читачем, література для дітей та бібліографія, що сприяло укомплектуванню кафедри кваліфікованими спеціалістами. Тема вивчення книги і читача є провідною для кафедри, про що свідчать публікації її керівника — Д. М. Лекаренка — та провідних викладачів [7]. У 1940-х рр. виходить друком перший том учених записок Харківського бібліотечного інституту, що вміщують праці викладачів кафедри бібліотекознавства. З кожним роком кафедра нарощувала обсяги друкованих наукових та навчально-методичних

матеріалів, спонукаючи викладачів до подальшого наукового зростання.

Плідна діяльність кафедри бібліотекознавства була призупинена у зв'язку з трагічними подіями Великої Вітчизняної війни, але після звільнення Харкова від фашистських загарбників бібліотечний факультет відновив свою роботу при Педагогічному інституті ім. Г. С. Сковороди (1944 р.). Кафедра бібліотекознавства, починаючи з 1944 р., здійснювала підготовку фахівців для масових бібліотек. Відновленню роботи факультету і кафедри бібліотекознавства допомогли багатий досвід бібліотечної, педагогічної і наукової роботи в галузі бібліотекознавства Н. Я. Фрідьєвої, яка очолювала кафедру з 1944 до 1968 р. і в перші роки виконувала обов'язки декана бібліотечного факультету.

У цей період свого розвитку кафедра бібліотекознавства мала у своєму складі кваліфікованих фахівців А. А. Ашукіна, О. А. Майбороду, Р. Б. Гуревич — ентузіастів бібліотечної справи, у 1949 р. до них приєднався І. Я. Каганов — видатний вітчизняний бібліотекознавець і книгознавець. Усі вони під керівництвом Надії Яківни Фрідьєвої при недостатності навчально-методичної літератури зуміли організувати роботу і забезпечити навчальний процес.

Наступний період розвитку кафедри пов'язаний з відновленням у 1947 р. роботи Харківського державного бібліотечного інституту в складі трьох факультетів: бібліотекознавства, бібліографії, дитячих та юнацьких бібліотек, які на початку 50-х рр. об'єднали в єдиний бібліотечний факультет. Кафедра бібліотекознавства поповнила молодими випускниками інституту (З. В. Гімальдінова, Т. П. Комісаренко, Т. О. Скрипник), після аспірантури Ленінградського державного інституту культури на кафедрі почала працювати С. І. Волкова.

Структурна перебудова, організація об'єданого факультету потребували від викладачів кафедри особливої уваги до розробки і підготовки навчально-методичної документації, зокрема перегляду навчального плану, укладання програм нових дисциплін. У цей час на кафедрі вперше розроблена самостійна програма з курсу «Бібліотекознавство» з урахуванням національної специфіки розвитку бібліотечної справи в українській республіці [10]. До цього використовувалися лише програми, затверджені Міністерством культури СРСР.

Курси «Вступ до бібліотекознавства», «Організація бібліотечної справи», «Основи бібліотечної справи і бібліографії», які позитивно впливали на професійну підготовку випускників факультету культурно-освітньої роботи, викладала Т. П. Комісаренко. Сфера інтересів З. В. Гімальдінової — вивчення історії бібліотечної справи в Україні, питання становлення та розвитку сільських бібліотек. Т. О. Скрипник досліджувала питання організації розповсюдження творів друку в Україні в роки громадянської війни та іноземної інтервенції, проблеми розвитку книговидавничої справи в Українській РСР.

З 1968 р. кафедру бібліотекознавства, яка продовжувала свою діяльність уже в межах Харківського державного інституту культури (1964 р.), очолив М. Д. Рябченко — завжди дисциплінований, цілеспрямований, по-

військовому принциповий і вимогливий. Маючи досвід роботи на посаді головного бібліографа Харківської наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, він успішно очолив кафедру та привніс чимало нового і передового з практики бібліотечної роботи. М. Д. Рябченко одним із перших запровадив широке використання технічних засобів у навчальному процесі. На нього покладалася велика відповідальність за розробку головного курсу «Керівництво читанням». М. Д. Рябченко спеціалізувався в галузі методики індивідуального керівництва читанням споживачів інформації.

Велику увагу приділяв новий завідувач кафедри оновленню колективу викладачів, який поповнили перспективні випускники інституту, бібліотекарі-практики: Н. С. Білопола, Т. П. Самійленко, Н. С. Русавська, В. Я. Онуфрієва. Саме в цей час на кафедрі сформовано дійсно унікальний педагогічний колектив, в якому гармонійно поєднувалися знання і досвід трьох поколінь: старшого (Н. Я. Фрідьєва, І. Я. Каганов, Р. Б. Гуревич, О. П. Насонова), середнього (М. Д. Рябченко, С. І. Волкова, З. В. Гімалдінова, М. С. Демченко, Т. О. Скрипник, Т. П. Комісаренко, Є. М. Красножон) і молодшого (Н. С. Русавська, Т. П. Самійленко, Н. С. Білопола, І. В. Зборовець). У складі кафедри працювало 6 доцентів, кандидатів наук, — про такий високий науковий ценз інші педагогічні колективи в той час лише мріяли. Після захисту кандидатської дисертації в Ленінградському державному інституті культури розпочав роботу на кафедрі О. М. Хропач.

У 1974–1978 рр. кафедру очолювала кандидат педагогічних наук, доцент С. І. Волкова, котра зробила значний внесок у розвиток харківської бібліотечної школи. 70-ті рр. ХХ ст. позначилися активною роботою колективу кафедри в проведенні комплексних досліджень: «Молодь і книга» та «Історія бібліотечної справи в Україні», результати яких публікувалися на сторінках республіканського збірника «Бібліотекознавство і бібліографія» та інших спеціальних фахових видань.

Новий етап розвитку кафедри розпочався в кінці 70-х і на початку 80-х рр. ХХ ст. З 1978–1987 рр. керівництво кафедрою здійснював кандидат педагогічних наук, доцент О. М. Хропач, котрий значну увагу приділяв оновленню змісту навчального курсу «Організація та управління бібліотечною справою», переходу до нових навчальних планів, що передбачали підготовку кадрів за галузевими функціональними спеціалізаціями. Створення в Україні централізованих бібліотечних систем з їх ускладненою структурою потребувало суттєвих змін у змісті й структурі підготовки бібліотечних кадрів. По-перше, необхідно було поглибити знання майбутніх фахівців у галузевому напрямі (комплекси літератури); по-друге, зважаючи на ускладнення в умовах ЦБС функціональних обов'язків бібліотекарів, виникла необхідність організації їх функціональної підготовки. З цією метою на кафедрі були розроблені програми нових курсів, підготовлені тексти лекцій і навчально-методична документація, впроваджено нові активні методи навчання у формі рольових ігор, ситуаційних завдань та ін. [7].

Професіоналізм викладачів кафедри постійно вдосконалюється (навчання в аспірантурі, ФПК та стажування). Якщо в 1950–1960 рр. кандидатські дисертації захистили два викладачі (Т. О. Скрипник, Н. Я. Фрідьєва),

в 70-ті — три (С. І. Волкова, З. В. Гімальдінова, О. М. Хропач), то у 80-ті — шість викладачів кафедри (Н. П. Бура, О. О. Золотко, Т. Х. Кім, О. Є. Куденко, Л. В. Озарчук, Т. П. Самійленко). Після захисту дисертацій у Ленінградському державному інституті культури кафедру поповнили В. О. Ільганаєва та Г. М. Брагіна.

У 1987–1994 рр. кафедру очолила кандидат педагогічних наук, доцент В. О. Ільганаєва, яка викладала курси «Бібліотекознавство», «Організація та управління бібліотечною справою» та ін. Основною проблематикою її наукових досліджень є методологія і теорія бібліотекознавства, інтеграційні та трансформаційні процеси в соціально-комунікаційній сфері, проблеми розвитку вищої бібліотечної освіти в Україні, які й стали в подальшому основою її докторської дисертації. Під керівництвом завідувача кафедри В. О. Ільганаєвої розроблені «Концепція розвитку регіональної бібліотечної інформаційної системи», цільова програма НДР. Матеріали дослідження використані в навчально-методичному посібнику «Організація діяльності бібліотек» (1993 р.). Завідувач кафедри В. О. Ільганаєва була членом групи розробки «Концепції розвитку бібліотечної справи України» (1994 р.) і представляла Харківський державний інститут культури на першому Конгресі бібліотекарів України (1993 р.).

Подальше функціонування кафедри бібліотекознавства відбувалося під керівництвом кандидата педагогічних наук, доцента, вихованки Петербурзької бібліотечної школи Г. М. Брагіної (1994–2000 рр.). Науковий цenz кафедри становив на той час 83,3%. Підготовці науковців сприяло створення в 1994 р. в ХДІК аспірантури. Колектив кафедри (Г. М. Брагіна, Г. Д. Ковальчук, О. С. Куденко, Т. П. Самійленко, О. М. Хропач) активно розробляв нові навчальні плани, програми інноваційних навчальних дисциплін.

З реорганізацією в 1998 р. інституту культури в академію завдання кафедри ускладнилися, головним стало подальше вдосконалення підготовки фахівців у галузі бібліотечної діяльності, створення нових навчальних планів, програм, навчально-методичної документації. Значна увага приділяла навчальному процесу й удосконаленню підготовки кадрів для бібліотечної сфери. Кафедра здійснювала підготовку фахівців за такими спеціалізаціями: обслуговування в бібліотеці, бібліотечне обслуговування дітей та юнацтва, бібліотечний менеджмент і маркетинг.

Суттєвими якісними змінами характеризується наступний етап розвитку кафедри бібліотекознавства, який розпочався наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Взагалі 90-ті рр. ХХ ст. пов'язані з глобальними змінами в соціально-політичному житті України, яка стала незалежною державою. Це докорінно змінило змістовий аспект викладання спеціальних дисциплін на кафедрі бібліотекознавства. Створюються нові навчальні плани та програми курсів. Кафедра працює в тісному контакті з бібліотеками Харкова, сприяючи оптимізації бібліотечної діяльності в регіоні.

Із серпня 1998 р. кафедра продовжила своє функціонування як самостійний структурний підрозділ ХДАК спочатку як кафедра інформатики, а з серпня 1999 р. — як кафедра соціальних комунікацій, з листопада 2004 р. — як кафедра бібліотекознавства та соціальних комунікацій. Кафедру очолила доктор історичних наук, професор В. О. Ільганаєва [9].

Ім'я В. О. Ільганаєвої відоме бібліотечно-інформаційним фахівцям не лише в Україні, але й за її межами. Валентина Олександрівна — представник нової генерації бібліотекознавців, фундатор теорії нової парадигми розвитку бібліотечної освіти, лідер наукової школи, який притаманний комплексний аналіз трансформації бібліотечного соціального інституту в умовах формування інформаційного суспільства. Її плідну наукову та педагогічну діяльність характеризують відомі в бібліотекознавстві дослідження наукового і навчально-методичного типу, загалом понад 100 праць. Ця талановита і творча людина сповнена інноваційних ідей та невичерпної енергії для їх реалізації.

В. О. Ільганаєва закінчила з відзнакою Ленінградський інститут культури ім. Н. К. Крупської (нині Санкт-Петербурзька державна академія культури). Захоплення своєю майбутньою професією, активна участь у науково-дослідницькій та громадській діяльності інституту закономірно привели її до аспірантури (вступила в 1977 р.). Наукові дослідження з питань удосконалення інформаційно-бібліографічного обслуговування завершилися успішним захистом кандидатської дисертації в 1980 р. У 1996 р. В. О. Ільганаєва вперше в історії кафедри успішно захистила докторську дисертацію на тему «Бібліотечна освіта в контексті еволюції системи соціальних комунікацій».

Наукова та викладацька діяльність проф. В. О. Ільганаєвої свідчить про надзвичайно широкий діапазон професійної діяльності та інтересів: теоретико-методологічні проблеми сучасного бібліотекознавства та бібліотечної освіти, теорія соціальних комунікацій, напрями вдосконалення системи бібліотечно-інформаційного обслуговування та визначення нових стратегій управління в бібліотеках, упровадження інформаційних технологій у бібліотечні процеси тощо. Це послідовно набуло висвітлення в підручнику для інститутів та училищ культури «Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек» (1993 р.), у виданому в співавторстві з М. С. Слободяником навчальному посібнику «Організація діяльності бібліотек» (1998 р.), науковій праці «Гармонізація культурного середовища в умовах інформатизації суспільства» (1999 р.), конспектах лекцій з бібліотекознавства (2000 р.), монографії «Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку», навчальному посібнику «Хрестоматія з соціальних комунікацій» (2002 р.). Особливу увагу наукової спільноти України та зарубіжних країн привернув ґрунтовний словник-довідник «Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность)» [5]. Ця фундаментальна праця є першим в Україні виданням, що системно розкриває зміст широкого кола понять, які відображають об'єктно-предметне поле сфери соціальних комунікацій в їх ґносеологічних, онтологічних і феноменологічних аспектах. Словник містить понад 1 тис. понять, що використовуються в теорії масових комунікацій, бібліотекознавстві, соціології, інформатиці, філософії, лінгвістиці, соціальній психології.

Новаторська наукова і педагогічна діяльність сприяє підготовці нової генерації висококваліфікованих кадрів бібліотечно-інформаційного спрямування не тільки в Україні, але й за кордоном. Валентина Олександрівна

ініціювала введення декількох наукових спеціальностей з підготовки наукових кадрів за новим науковим напрямом — «Соціальні комунікації». Під її керівництвом підготовлені та захищені кандидатські дисертації з питань стратегічного управління діяльністю бібліотек, трансформації галузевої інформаційно-бібліотечної системи в умовах інформатизації, основних підходів до створення системи підготовки бібліотечних кадрів, бібліометричного аналізу розвитку українського бібліотекознавства. Під її керівництвом здійснено такі НДР кафедри: «Бібліотека в новій соціокультурній ситуації», «Трансформація бібліотечної діяльності як складова формування нової комунікативної реальності», «Інформаційні процеси та взаємодія в соціокультурному середовищі», «Соціоінфосфера: становлення та розвиток», за результатами яких її аспіранти і здобувачі захистили 14 кандидатських дисертацій і дві докторські дисертації. Нині плідне наукове керівництво докторантами й аспірантами триває. Це є одним із вагомих свідчень розвитку наукової школи професора В. О. Ільганаєвої, яка сприяє підвищенню міжнародного авторитету української бібліотекознавчої науки. Валентину Олександрівну Ільганаєву шанують за її компетентність і високий професіоналізм, ерудованість, системну широту мислення, вміння створити творчу та доброзичливу атмосферу серед однодумців і колег. Саме це допомагає їй бути глобальним стратегом, який може зазирнути в майбутнє та визначити актуальні проблеми розвитку професійної сфери сучасності.

У 2008 р. відбувся захист докторської дисертації І. О. Давидової за темою «Інноваційна політика бібліотек України: зміст та стратегії розвитку в інформаційному суспільстві». Дослідження присвячене визначенню місця бібліотек у виробничій системі інформаційного суспільства, формуванню моделі управління інноваційним розвитком бібліотек. Це також знаходить відображення в монографії І. О. Давидової «Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві» (2005 р.). В цьому ж році виходить друком монографічне дослідження Г. В. Шемаєвої «Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій», присвячене теоретизації феномену електронних ресурсів бібліотек як актуального масиву наукової інформації і знань.

З 2008 р. кафедру бібліотекознавства та соціальних комунікацій очолює кандидат педагогічних наук, доцент, а з 2009 р. — доктор наук із соціальних комунікацій, професор І. О. Давидова. Під її керівництвом кафедра працює над дослідженням процесів розгортання нового етапу суспільного розвитку та проблем соціальної значущості й відповідності бібліотек реаліям інформаційного суспільства.

У 2009 р. відбувся захист дисертації Г. В. Шемаєвої «Бібліотека в системі наукової комунікації: коеволюційні процеси», що присвячена виявленню залежності формування інформаційного простору української науки від рівня організації внутрішніх і зовнішніх зв'язків складових системи наукової комунікації та визначенню інфраструктурних особливостей бібліотек

Нині науковий цenz кафедри складає 100 відсотків. Тут працюють відомі в Україні та за її межами фахівці: професори кафедри — доктор історичних наук, професор В. О. Ільганаєва; доктор філологічних наук

І. Я. Лосієвський; доктор наук із соціальних комунікацій, доцент Г. В. Шемаєва; доценти — канд. пед. наук, доцент О. М. Кобелев. Кафедру поповнили молоді викладачі, які активно працюють і вже захистили кандидатські дисертації за спеціальністю 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство — В. П. Жукова, Т. А. Сафонова, О. Ю. Мар'їна.

Професорсько-викладацький склад кафедри забезпечує викладання 31 дисципліни на восьми факультетах: бібліотекознавства та інформатики, документознавства та інформаційної діяльності, кіно-телемистецтва, хореографічного, театрального, музичного мистецтва, культурології та менеджменту. Кафедра є випусковою за спеціальністю 7.020102 «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія».

Нині кафедра бібліотекознавства та соціальних комунікацій є осередком наукової діяльності. Члени кафедри ведуть активну наукову діяльність, професорський склад бере безпосередню участь у розробці номенклатури наукових спеціальностей, їх формул, паспортів, напрямів наукових досліджень, програм кандидатських іспитів з нової наукової галузі «соціальні комунікації». Ці матеріали високо оцінила наукова громадськість, затверджені ВАК України та МОН України. Професори кафедри здійснюють наукове керівництво магістрами, аспірантами і здобувачами з різних міст України, досліджуючи питання подальшого розвитку бібліотечного соціального інституту в соціокомунікативній системі медіапростору.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Березюк Н. *Бібліотечна освіта в Україні: (сторінки історії)* / Н. Березюк // *Бібл. вісн.* — 2000. — № 1. — С. 32–35.
2. Волкова С. И. *Советский библиотековед* Н. Я. Фридьева / С. И. Волкова // *Сов. библиотековед.* — 1980. — №2. — С. 121–122.
3. *Друковані праці викладачів та співробітників Харківської державної академії культури (1947–1998). У 2 ч. Ч. 2 : бібліогр. покажч.* / Харк. держ. акад. культури, [уклад.: С. В. Євсєєнко, Г. М. Лях, О. М. Онуфрієва, Т. С. Раскіна; ред.: В. К. Удалова, І. М. Фоменко]. — Х.: ХДАК, 2004. — 110 с.
4. *Друковані праці викладачів та співробітників Харківської державної академії культури (1999–2003) : бібліогр. покажч.* / Харк. держ. акад. культури; [уклад.: С. В. Євсєєнко, Г. М. Лях, О. М. Онуфрієва, Т. О. Шикаленко; ред. А. П. Семененко]. — Х.: ХДАК, 2004. — 190 с.
5. Ильганаева В. А. *Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник* / В. А. Ильганаева. — Х.: КП «Городская типография», 2009. — 392 с.
6. Кушнаренко Н. М. *Лідер вищої книгознавчої та бібліотечно-інформаційної освіти в Україні* / Н. М. Кушнаренко // *Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр.* — Х., 2004. Вип. 14. — С. 82–96.
7. *Самійленко Т. П. Кафедра бібліотекознавства ХДАК: до 75-річчя підготовки бібліотечних спеціалістів* / Т. П. Самійленко, С. І. Волкова // *Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр.* — Х., 2000. — Вип. 3. — С. 172–180.
8. Самійленко Т. *100 років від дня народження Надії Фридьєвої* / Т. Самійленко // *Бібл. вісн.* — 1995. — №3. — С. 24–25.

9. *Харківська державна академія культури: до 80-річчя з дня заснування : моногр.* / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарєнко [та ін.]. — Х., 2009. — С. 61–64.
10. Фрідьєва Н. Я. Програма курсу «Бібліотекознавство» / А. А. Ашукін, Р. Б. Гуфєвич, Н. Я. Фрідьєва // *Харк. держ. бібл. ін-т.* — Х., 1958. — 58 с.
11. Шейко В. *Харківська вища школа бібліотечно-інформаційної та книгознавчої освіти в контексті історії та сьогодення* / В. Шейко, Н. Кушнарєнко // *Вісн. Кн. палати.* — 2004. — №7. — С. 29–33.

Надійшла до редколегії 11.10.2011 р.